

บทที่ 2

ความหมายและความเป็นมาของศาลาการเปรียญ

2.1 ความหมายของศาลาการเปรียญ

2.1.1 ความหมายจากพจนานุกรม

ในพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน¹ ได้ให้ความหมายของคำ “การเปรียญ” ว่า “อาคารสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา ใช้เป็นที่สำหรับพระสงฆ์แสดงธรรม หรือเป็นที่ประกอบการกุศล แต่ก่อนเป็นที่สำหรับศึกษาธรรม เรียกว่า “ศาลาการเปรียญ” เเท่าที่ปรากฏมีการสร้างศาลาการเปรียญตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เช่นที่วัดศรีสุทธาราม (ชีปะขาว) ตามปรกติมีรูปลักษณะเป็นแบบสถาปัตยกรรมไทย ด้านหนึ่งทำเป็นยกพื้นตลอดความยาวของตัวอาคาร กว้างประมาณ 1.50 - 2.00 เมตร สูงประมาณ 60 เซนติเมตร เพื่อทำเป็นอาสน์สงฆ์ รูปแบบและรายละเอียดของศาลาการเปรียญบางแห่งได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมชาติอื่น เช่นศาลาการเปรียญวัดราชโอรสารามได้รับอิทธิพลจากจีน ศาลาการเปรียญวัดระฆังโฆสิตารามได้รับอิทธิพลจากยุโรป”

นอกจากนี้ยังมีท่านผู้รู้ได้ให้ความหมายของศาลาการเปรียญไว้อีกได้แก่

น. ณ. ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ) ได้ให้ความหมายของคำ “การเปรียญ” ไว้ใน พจนานุกรมศิลป² ว่า “เป็นศาลาสำหรับสัปปุรุษ และสีกาฟังธรรม ส่วนมากมักทำฝาโปร่ง ทำเป็นลูกกรง การเปรียญสมัยอยุธยามีปรากฏให้เห็นที่วัดไทร และวัดเก่าแก่ที่บางใหญ่นนทบุรี อันมีมาแต่กรุงศรีอยุธยา ที่วัดไทรการเปรียญมุงด้วยกระเบื้องลอนทำด้วยดินเผา มีกระเบื้องเชิงชายคาด้วย จากจดหมายเหตุลาลูแบร์กล่าวไว้ การเปรียญในสมัยพระนารายณ์ มีลักษณะและการทำฝาลูกกรงโปร่ง ไม่ต่างกับสมัยนี้เท่าไร ภายในศาลาการเปรียญจะมีธรรมาสน์เป็นประธาน บางทีก็มีสังเค็ดอีกด้วย ศาลาการเปรียญที่ขึ้นชื่อลือชา อยู่ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี สมัยพระเจ้าเสือ มีลวดลายประตูลายเขียนเสาเป็นลวดวิจิตรพิสดารมาก ส่วนศาลาการเปรียญวัดราชาธิวาส นั้นแม้จะเลียนแบบมาจากวัดใหญ่ แต่ก็แก้ไขให้มีมุขพิสดารออกไป การเปรียญนี้ บางทีคนโบราณเรียกว่า การนุเรียน”

โชติ กัลยาณมิตร ได้ให้ความหมายของคำ “การเปรียญ” ไว้ใน พจนานุกรมสถาปัตยกรรม และศิลปเกี่ยวเนื่อง³ ว่า “เช่นเดียวกับคำว่ากานูเรียน โรงที่พระสงฆ์ใช้แสดงธรรม หรือศึกษาธรรม ในปัจจุบันเรียกกันโดยทั่วไปว่า ศาลาการเปรียญ”

จุลทรรศน์ พยาขรานนท์ ได้ให้ความหมายของคำ “ศาลาการเปรียญ” ไว้ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง⁴ ว่า “ศาลาการเปรียญ เป็นศาลาขนาดใหญ่ นิยมสร้างขึ้นภายหลังเมื่อความนิยมในการสร้างมหาวิทยาลัย

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2526), หน้า 39.

² น. ณ. ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลป (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2530), หน้า 26.

³ โชติ กัลยาณมิตร, ใน พจนานุกรมสถาปัตยกรรม และศิลปเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ: การไฟฟ้าผลิตแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 93.

⁴ จุลทรรศน์ พยาขรานนท์, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 6264.

น้อยลง การบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ และกิจกรรมทางศาสนาซึ่งเคยได้ทำในพระวิหาร ได้ย้ายมาทำในศาลาการเปรียญนี้ทั้งหมด วัดราชวรวิหารที่สร้างไม่นิยมทำพระวิหาร แต่จะทำศาลาการเปรียญขึ้นใช้ประโยชน์ได้มากกว่า ศาลาการเปรียญส่วนมากทำเป็นศาลายกพื้นสูง มีใต้ถุนขนาดคนเดินลอดได้ ด้านยาวของศาลาการเปรียญท้ายกึ่งพื้นเป็นอาสนะสงฆ์ยาวตลอด คล้ายกันกับที่เคยมีในพระวิหารตั้งแต่สมัยโบราณ บนปลายยกพื้นอาสนะสงฆ์ ด้านหนึ่งทำที่บูชา ตั้งม้าหมู่และประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นประธาน

ศาลาการเปรียญที่ทำในพระอารามหลวงและวัดราชวรวิหารตกแต่งหน้าบันด้วยช่อฟ้าใบระกา รวยล่ำยอง นาคสะดุ้ง และหางหงส์ได้ เพราะเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาแทนองค์พระศาสดา มีฐานะเสมอด้วยพระวิหาร แต่มีที่สังเกตต่างกันระหว่างศาลาการเปรียญในวัดราชวรวิหาร และพระอารามหลวง คือที่หลังศาลาการเปรียญในพระอารามหลวง ทำหลังคาซ้อนมีลวดเป็น 2 ชั้นหน้าหลังได้ แต่ในวัดราชวรวิหารการทำหลังคาลดชั้นนั้นห้ามมิให้ทำ

2.1.2 สรุปความหมายในปัจจุบัน

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น และจากความรู้ที่ผู้ทำวิจัยได้สำรวจศาลาการเปรียญพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ และจากการสัมภาษณ์ พระผู้ใหญ่ภายในวัด พอจะสรุปความหมายของศาลาการเปรียญในปัจจุบันโดยแยกเป็นเรื่องต่างๆ ได้ดังนี้

ศาลาการเปรียญ

ประเภทอาคาร	เป็นสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ภายในวัด
ประโยชน์ใช้สอย	ใช้เป็นที่พักเทศน์ ฟังธรรม และทำบุญบำเพ็ญกุศลทั่วไป ใช้เป็นที่พักสำหรับพระสงฆ์ศึกษาพระธรรมวินัย หรือพระปริยัติธรรม ใช้เป็นศาลาเอนกประสงค์สำหรับพระสงฆ์และฆราวาสประกอบกิจกรรมทางศาสนาด้วยกัน
ลักษณะอาคาร	เป็นศาลาขนาดใหญ่ มีทั้งทำด้วยไม้ ก่ออิฐถือปูน และคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนฐาน ยกพื้นสูง มีทั้งทำเป็นใต้ถุนโล่ง และทำเป็นฐานเครื่องก่อขึ้นจากพื้น ส่วนอาคาร มีทั้งช่องผนังทำเป็นลูกกรงโปร่ง และแบบมีบานประตูหน้าต่าง ในบางที่ทำเป็นศาลาโล่งก็มี จะมีฝาเฉพาะด้านที่เป็นอาสนะสงฆ์เท่านั้น ส่วนหลังคา มักจะทำเป็นเครื่องล่ำยอง มีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ หรือไม่ก็ปั้นปูนตามแบบพระราชนิยม หน้าบันมีการตกแต่งพอควร การตกแต่งภายใน การตกแต่งภายในมีเพียงเล็กน้อย หรือไม่ตกแต่งเลย มักมีภาพพุทธประวัติ บริเวณคอสอง หรือใส่กรอบแขวนไว้ที่ฝาผนัง

สิ่งที่จะต้องมีการจำแนกศาลาการเปรียญได้แก่ ธรรมาสน์สำหรับเทศน์ อาสน์สงฆ์ พระพุทธรูปประจำศาลา และโต๊ะหมู่บูชา

2.1.3 ความหมายของคำ

แต่เดิมนั้นคำ “ศาลาการเปรียญ” ไม่ได้มีคำ “ศาลา” นำหน้าดังในปัจจุบัน ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ เรียก “การเปรียญ” และฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ เรียก “การนุเรียน” และเรียกเช่นนี้เรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง จึงนำคำว่า “ศาลาการเปรียญ” มาใช้เป็นภาษาทางการ อาจเป็นไปได้ว่าลักษณะของการเปรียญ เป็นอาคารทรงไทย ยกพื้น มีลักษณะโถงโล่ง สามารถเข้าไปนั่งพัก หรือประกอบกิจกรรมได้อย่างใดอย่างหนึ่งได้เช่นเดียวกับศาลาทัวไป เพียงแต่ตั้งอยู่ในวัด มีขนาดใหญ่กว่า และมีการตกแต่งประดับประดามากกว่า ประชาชนทั่วไปจึงนิยมเรียกกันจนเกิดความเคยชินว่า “ศาลาการเปรียญ”

ส่วนที่มาของคำว่า “การเปรียญ” นั้น สันนิษฐานว่า มาจากคำว่า “บาเรียน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน⁵ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บาเรียน” น. ผู้เล่าเรียน, ผู้รู้ธรรม, ผู้คงแก่เรียน, เปรียญ. นอกจากนี้ยังพบว่าคำ “บาเรียน” ยังใช้เป็นชื่อเรียกหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ในสมัยอยุธยา โดยได้แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ

1. บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตร
2. บาเรียนโท ใช้พระสูตร และพระวินัยเป็นหลักสูตร
3. บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์เป็นหลักสูตร⁶

จะเห็นได้ว่า โดยความหมายแล้ว ศาลาการเปรียญ มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาธรรม ของพระสงฆ์ หรือ ถ้ามองในแง่ที่มาในการสร้างศาลาการเปรียญแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ศาลาการเปรียญเมื่อแรกสร้างนั้น สร้างขึ้นมาสำหรับเป็นสถานที่เรียนและสอนพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ในอดีตนั่นเอง

2.2 ความเป็นมาของศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญ เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านหน้าที่ใช้สอย มากกว่าทางด้านศรัทธา ดังนั้น ในการศึกษาความเป็นมาของศาลาการเปรียญ จึงจำเป็นต้องศึกษาความเป็นมาของการใช้สอย เสนาสนะต่าง ๆ ภายในวัด ตั้งแต่ก่อนที่จะมีการสร้างศาลาการเปรียญ จนเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วมีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ใช้สอยอย่างไร มีความสัมพันธ์กับอาคารหลักภายในวัดซึ่งได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์ อย่างไร เพื่อจะได้ทราบถึงมูลเหตุความจำเป็นในการสร้าง และวิวัฒนาการ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

2.2.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ไทย

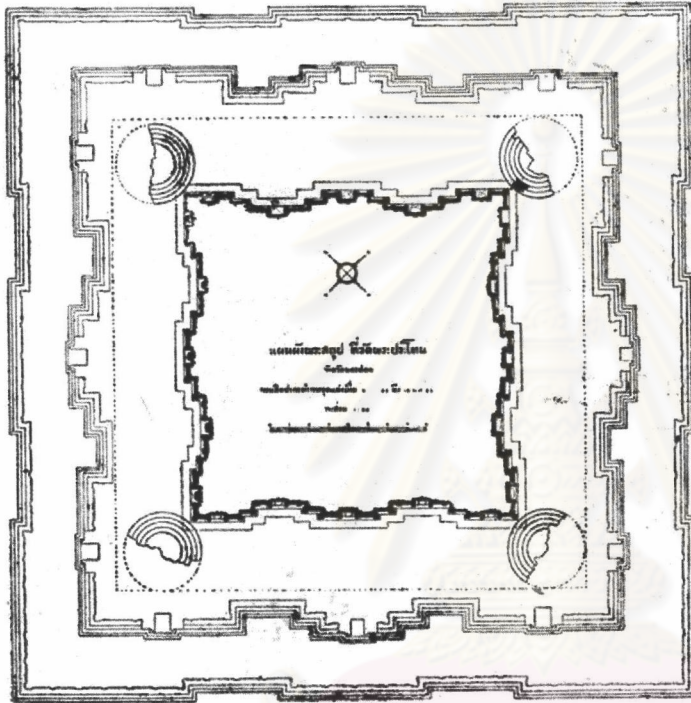
เมื่อครั้งพุทธกาลได้มีการสร้างพระอารามขึ้นแล้ว เช่น วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ วัดพระเชตุวัน และวัดบุปผาราม เมืองสาวัตถี ฯลฯ เพื่อถวายให้เป็นที่พักสำหรับพระพุทธองค์ และพระพุทธสาวก และคงจะใช้เป็นที่ประชุมผู้

⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2538), หน้า 477.

⁶ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533), หน้า 128.

คนที่ไปเฝ้าพระพุทธองค์ และไปฟังพระธรรมเทศนาซึ่งพระองค์ทรงแสดงในเวลาเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองดังกล่าว⁷ สันนิษฐานว่านอกจาก พระภิกษุอันเป็นที่อยู่อาศัยลับนอนสำหรับพระสงฆ์ สระหรือบ่อสำหรับพระสงฆ์ใช้สอยวัจจภูมิแล้ว คงจะมีการสร้างสถานที่ประชุมฟังธรรม หรือโรงธรรมขึ้นในสมัยนี้ด้วย⁸

ต่อมาในเมื่อสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงอาราธนาพระเถระ 2 องค์ มาสอนศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ⁹ นี้ จนมีพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แล้วจึงไปขอพระบรมธาตุและคณะสงฆ์มาจากอินเดีย แล้วสร้างพุทธเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ และเมื่อมีผู้ที่ศรัทธาบวช ก็คงขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระสงฆ์ซึ่งมาจากอินเดียจึงเกิดมีวัดและสังฆมณฑลในประเทศไทยขึ้น¹⁰

แผนผังที่ 2-1 เจดีย์จุลประโทน วัดพระประโทน นครปฐม มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-14 ได้ปรักหักพังเหลือแต่เฉพาะส่วนฐาน ลักษณะเป็นฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม และทำเป็นช่องประดับภาพชดากโดยรอบ ตั้งซ้อนบนฐานสี่เหลี่ยมสองชั้น ใช้เป็นลานประทักษิณ ที่ลานมีบันไดยื่นออกไปทั้งสี่ทิศ เป็นอัญจันทร์รอบทุกด้าน¹⁰

พุทธศาสนสถานเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยทราบกันในชื่อ ศิลปทวาราวดี ส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนสถานที่มีอายุระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 10-14 ดูได้จากวัดเก่าแก่ในจังหวัดนครปฐม ปัจจุบันได้ปรักหักพังจนเหลือแต่ฐาน ส่วนใหญ่จะเป็นฐานสรูป ฐานวิหารพบน้อยมาก ลักษณะของผัง มีพระสถูปเจดีย์ เป็นสิ่งสำคัญภายในวัด และบางที่อาจจะมีพระวิหาร สำหรับเป็นที่ประชุมสงฆ์ และทำบุญทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีโบสถ์ อาจเป็นเพราะพระสงฆ์ยังมีน้อยอยู่ และการทำสังฆกรรมไม่ได้ขัดข้องด้วยเขตลีมา เพราะอาจกำหนดให้พื้นที่ชุมชนนั้นเป็นเขตก็ได้

ส่วนภิกษุเหมือนจะมีแต่ในวัดที่มีเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุเพื่อจะได้มีพระสงฆ์ดูแลสถานที่นั้น พระสงฆ์ในสมัยนี้คงจะถือประเพณีอย่างพุทธสาวก คือ ออกสอนพระศาสนาไปในที่ต่าง ๆ ไม่อยู่ประจำที่¹¹

⁷ สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมศิลปกรรม เล่ม 14**. (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 144-146

⁸ เลื่อน วรณรัตน์, **พระอารามครั้งพุทธกาล** (กรุงเทพฯ: โอเดียนการพิมพ์, 2512), หน้า 49-51.

⁹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2503), หน้า 14.

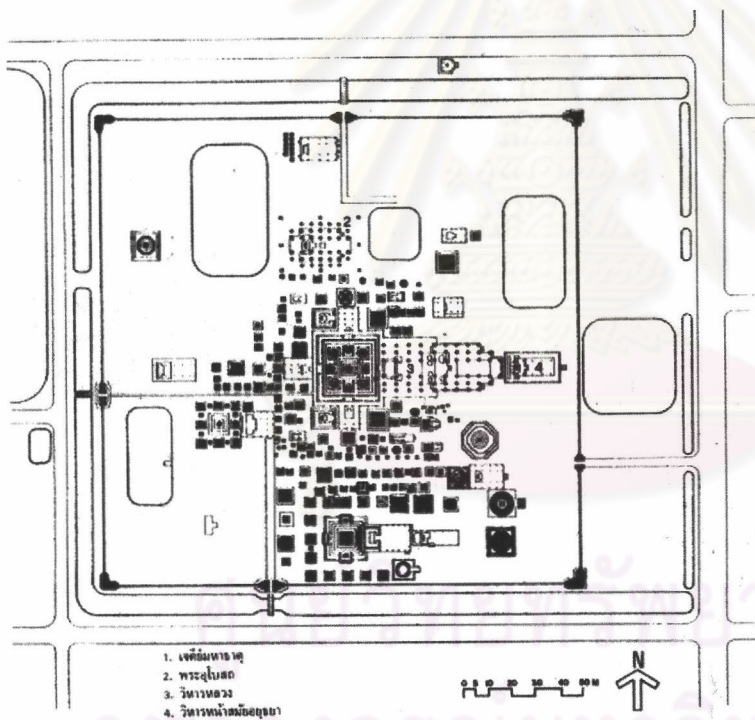
¹⁰ นารถ โทธิประสาธ, **สถาปัตยกรรมในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: กรมโยธาเทศบาล, 2483), หน้า 41.

¹¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย**, หน้า 10.

ส่วนการศึกษาพระธรรมของพระสงฆ์ คงจะมีการถ่ายทอดความรู้โดยพระสงฆ์ผู้รู้ในพระไตรปิฎกหรือพระอุปัชฌาย์ ตามพระวินัยบัญญัติ ที่ให้พระภิกษุอุปสมบทใหม่ต้องถือนิสัย คือ อยู่รับการฝึกอบรมจาก อุปัชฌาย์ หรือ อาจารย์จนกว่าจะมีความรู้ ความสามารถปกครองตนเองได้ โดยการเรียนการสอนคงจะทำเป็นกลุ่มเล็ก ๆ และไม่มีสถานที่แน่นอน

2.2.2 สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 18-20)

ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ก็สร้างพระสถูปเจดีย์เป็นหลักของวัดตามเดิม มีทั้งเจดีย์ทรงระฆัง ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ล้วนเป็นสัญลักษณ์ให้ระลึกถึงพระพุทธรองค์ แต่ในสมัยนี้พระพุทธรศานามีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น มีจำนวนพระสงฆ์มากขึ้น จึงต้องมีการสร้างโบสถ์ขึ้นเพื่อความสะดวกในการประชุมสงฆ์ และกำหนดเขตเสีมาในการทำสังฆกรรมที่ชัดเจน แต่โบสถ์ก็ยังมีขนาดเล็ก มีการประดับตกแต่งน้อยกว่าวิหารมาก และบางวัดก็ไม่มีโบสถ์ ส่วนวิหารจะตั้งอยู่ในแนวแกนหลักของวัดด้านหน้าเจดีย์ประธาน เป็นอาคารขนาดใหญ่ และมีความซับซ้อนมากกว่าโบสถ์ วิหารมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บางแห่งมีมุขทั้งด้านหน้าและหลัง และบางแห่งมีเสานางเรียงที่พาไลทั้งสองข้างด้วย ส่วนใหญ่จะเป็นวิหารโถง มีเพียงพนักกระเบื้องเตี้ยๆ โดยรอบเท่านั้น

แผนผังที่ 2-2 วัดมหาธาตุ สุโขทัย¹² มีกลุ่มเจดีย์เป็นส่วนประธานของวัด ได้แก่ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ อยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยเจดีย์ ทิศเจดีย์มุมทั้งแปดตั้งอยู่บนลานประทักษิณเดียวกัน มีวิหารหลวงตั้งอยู่ด้านหน้าของกลุ่มเจดีย์นี้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทำให้เกิดแนวแกนหลักของวัดขึ้น พระอุโบสถมีขนาดเล็กกว่าพระวิหารมาก ตั้งอยู่ทางเหนือของเจดีย์ประธาน นอกจากนี้วัดนี้ยังมีสถูปเจดีย์ วิหาร และสระน้ำอีกมาก คงจะมีการสร้างเพิ่มเติมหลายยุคหลายสมัย

ภายในวิหารด้านขวามือของพระประธาน มักจะทำเป็นแท่นอาสน์สงฆ์ยาวไปตามผนัง แสดงให้เห็นว่ามีการใช้พระวิหารเป็นที่ทำบุญ และมีผู้มาทำบุญเป็นจำนวนมาก เนื่องจากคนสุโขทัยเคารพเลื่อมใส และเข้าใจในพระพุทธรศานาอย่างดี ดังได้ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ว่า

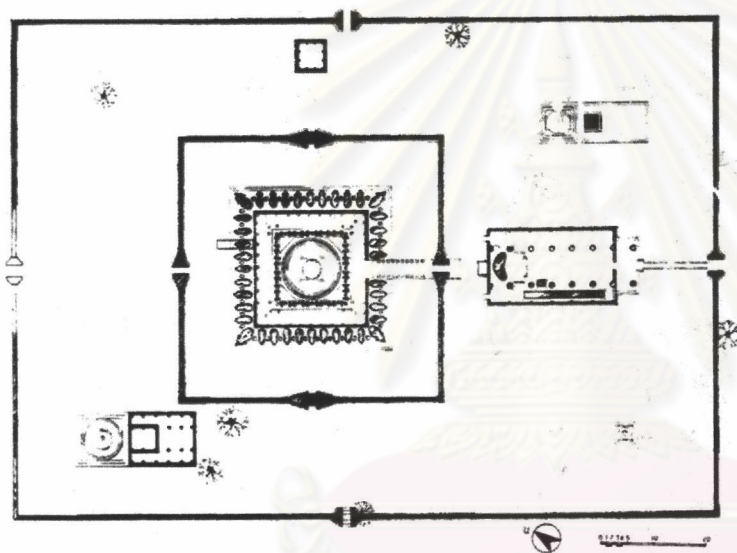
“...คนเมืองสุโขทัยนั้นมักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ผู้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธรศานา ทรงศีลเมื่อพรรษา

¹² ทรยศ วีระทวีมาศ, สถาปัตยกรรมสุโขทัย (กรุงเทพฯ : สมาคมมัณฑนากรแห่งประเทศไทย, 2539) หน้า 26.

ทุกคน เมื่อออกพรรษา กรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี๋ย พนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนหนึ่ง หมอนนอน บริวารกฐิน โอยทานแลญบล้าน ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกหุ่น...”¹³

ในสมัยนี้พ่อขุนรามคำแหงได้โปรดให้มีการก่อสร้าง พระที่นั่งมิ่งศิลาบาตร กับศาลา 2 หลังที่กลางดง ตาล เพื่อใช้เป็นที่พักสำหรับว่าราชการบ้านเมืองในวันธรรมดา และยังได้มีการเผยแพร่ธรรม โดยนิมนต์ให้พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาแก่ประชาชนในทุกวันพระด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึก หลักที่ 1 ว่า

“...1214 ศ.ก. ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุทโธทัยนี้ ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพันชะดารหินตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนออก วันเดือนเต็มเดือนบ้าง แปะดวัน ผูกปุ่ครุเถรมหาเถรขึ้นหนึ่ง เหนือชะดารนี้ สวดธรรมแก่อุบาสกฝูงท่วยจำศีล ผิใช้วันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสุทโธทัยขึ้นหนึ่ง เหนือชะดารหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้าขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน...ในกลางป่าตาลนี้ มีศาลาสองอัน อันหนึ่งชื่อศาลาพระมาส อันหนึ่งชื่อพุทธศาลา ชะดารหินชื่อ มิ่งศิลาบาตร...”¹⁴

แผนผังที่ 2-3 วัดช้างล้อม ศรีสุทโธทัย¹⁵ มีเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานช้างล้อมเป็นประธานของวัด มีกำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์ แยกออกจากวิหารอย่างชัดเจน ตัววิหารตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีทางเดินเข้าจากประตูที่กำแพงแก้วตรงเข้ามายังวิหาร ภายในวิหารด้านขวามือของพระประธานมีอาสน์สงฆ์ยกพื้นขึ้นมเล็กน้อย วิหารนี้คงจะใช้ทำบุญในวันพระ และวันสำคัญต่าง ๆ

ต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระพุทธศาสนาซึ่งเริ่มเจริญขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มาเจริญถึงขีดสุดในสมัยนี้ พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมาก พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ทรงสร้างพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และรอยพระพุทธบาท เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยนี้ยังมีผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระไตรปิฎกมากมาย พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงอาราธนาพระเถระชาวลังกาเข้ามาช่วยส่งเสริมศาสนาในเมืองสุโขทัย และได้ส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองใกล้เคียงด้วย และในด้านศึกษา โรงเรียนแห่งแรกของไทยก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ โดยที่พระองค์ได้ทรงอุทิศพระราชมณฑลเป็นโรงเรียนสอนปริยัติธรรม แก่ภิกษุสามเณร¹⁶ และในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 12 พ.ศ. 1905 พระองค์ก็ได้เสด็จออกผนวช โดยพิธีบวชครั้งนี้กระทำกันอย่างยิ่งใหญ่มีโศฬาร ดังปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง

¹³ นคร พันธรงค์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย (พิชญ์โลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520) หน้า 2.

¹⁴ นคร พันธรงค์, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย, หน้า 4.

¹⁵ ทรงยศ วีระทวีมาศ, สถาปัตยกรรมสุโขทัย, หน้า 44.

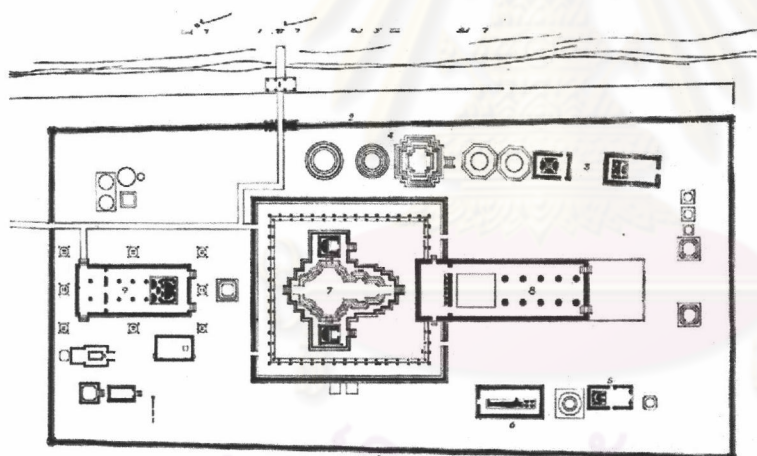
¹⁶ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงค์การพิมพ์, 2542) หน้า 30.

2.2.3 สมัยกรุงศรีอยุธยา

2.2.3.1 สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

เริ่มตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนาพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1893 จนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปี พ.ศ. 2031 ผังของวัดยังคงมีลักษณะใกล้เคียงกับสมัยสุโขทัย ต่างกันตรงที่ พระอุโบสถเจดีย์ซึ่งเป็นประธานของวัด ในยุคนี้ได้เปลี่ยนเป็นพุทธปราสาท ที่ล้อมรอบด้วยระเบียงคดโดยมีวิหารหลวงตั้งอยู่ด้านหน้า ในแนวแกนเดียวกัน ทิศหน้าไปทางทิศตะวันออก ตามอิทธิพลสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี ที่แตกต่างกันอีกอย่างหนึ่งคือ ในยุคนี้นิยมสร้างพระอุโบสถกันในแทบทุกวัด และมักจะสร้างให้อยู่ในแนวแกนเดียวกับพระวิหารและเจดีย์ประธาน พระอุโบสถกันจะมีขนาดเล็กกว่าพระวิหาร และมักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นด้านหลังของวัด

พระอุโบสถ และพระวิหารโดยทั่วไปมักจะสร้างเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่บนฐานที่ประดับลวดบัวโดยรอบ พระวิหารจะมีฐานสูงกว่าพระอุโบสถ ที่ผนังด้านข้างด้านหนึ่งจะมีอาสนสงฆ์ กว้างประมาณ 1.50 เมตร ยาวไปตามผนัง และมีการเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวคล้ายลูกกรง คงจะพัฒนาต่อมาจากวิหารสมัยสุโขทัยช่วงปลาย ชายคาด้านนอกจะใช้เสานางเรียงรับน้ำหนัก ไม่ใช่คันทวย ทำให้สามารถเดินประทักษิณได้โดยรอบ มีประตูทางเข้าเฉพาะที่ด้านสกัด ส่วนโบสถ์นั้นผนังทั้งสองข้างทึบ มีประตูทางเข้าเฉพาะที่ด้านสกัดเช่นกัน

แผนผังที่ 2-4 วัดพุทไธสวรรย์¹⁷ สร้างในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ. 1893-1912)¹⁸ มีพระปราสาทสร้างตามอย่างศิลปะลพบุรี ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานของวัด มีพระระเบียงล้อมรอบ ด้านทิศตะวันออกมีวิหารหลวง ด้านซ้ายติดกับพระระเบียงรอบองค์ปราสาท พระอุโบสถตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกขององค์ปราสาท ขนาดย่อมกว่าวิหารหลวง

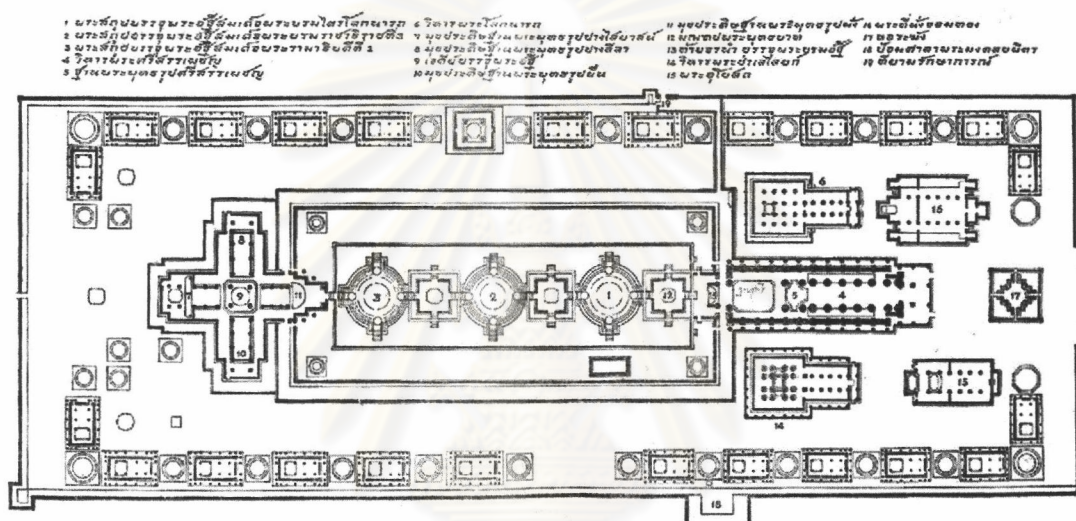
เนื่องจากโบสถ์ใช้เป็นที่ทำสังกรรม เช่น ทำพิธีอุปสมบท และกรานกฐิน จึงไม่จำเป็นต้องมีขนาดใหญ่ และแสงสว่างที่ได้จากช่องประตูและช่องว่างระหว่างโครงหลังคาและผนังก็เพียงพอ ส่วนวิหารเป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประธานของวัด และเป็นเป็นที่ที่ประชาชนทั่วไปจะมาทำบุญ จึงต้องมีขนาดใหญ่ และมีแสงสว่างเพียงพอในการทำกิจกรรมของคนจำนวนมาก และสมกับเป็นอาคารประธานของวัด

กรุงศรีอยุธยาในระยะนี้เป็นช่วงของการก่อร่างสร้างตัว เกิดศึกสงครามบ่อยครั้ง และต้องพัฒนาประเทศควบคู่กันไปด้วย โอกาสที่พระมหากษัตริย์จะส่งเสริมพระพุทธศาสนา จึงมีไม่เพียงพอ จนมาถึงรัชสมัยสมเด็จพระ

¹⁷ กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511)

¹⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิมกับ พระจักรพรรดิพงศ์(จาด) (พระนคร: คลังวิทยา, 2507) หน้า 3.

บรมไตรโลกนาถ พระพุทธศาสนาจึงได้รุ่งเรืองขึ้นอย่างมาก นับได้ว่าเจริญยิ่งกว่ารัชกาลใด ๆ ในสมัยอยุธยาเลยทีเดียว ผลงานด้านศาสนาที่สำคัญที่พระองค์ทรงทำไว้คือ หลังจากที่ยกทัพไปปราบกบฏหัวเมืองฝ่ายเหนือได้สำเร็จ ก็ทรงสร้างพระวิหารจุฬามณีที่พิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2007 และเมื่อสร้างเสร็จพระองค์ก็ได้เสด็จออกผนวช ณ วัดนั้น ในปี พ.ศ. 2008 ในการบวชครั้งนี้มีข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ออกบวชตามด้วยเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงอยู่ในสมณเพศได้ 8 เดือน แล้วจึงเสด็จลาผนวช หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2027 พระองค์ทรงสนับสนุนให้เจ้านายและราษฎรบวชเป็นภิกษุสามเณร โดยโปรดให้พระบรมราชาผู้เป็นพระราชโอรสผนวช เป็นสามเณรพร้อมด้วยพระนัดดาอีกหลายองค์ เมื่อสมเด็จพระราชาโอรสลาผนวชในปี พ.ศ. 2028 ก็ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นพระมหากษัตริย์¹⁹ เข้าใจว่าประเพณีเจ้านายผนวชและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ออกบวช เพื่อเป็นการเล่าเรียนระยะหนึ่งนั้น คงจะเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยนี้

แผนผังที่ 2-5 วัดพระศรีสรรเพชญ์²⁰ สร้างในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) มีบันทึกถึงการสร้างไว้ดังนี้²¹ “จักราช 810 มะโรงศก (พ.ศ. 1991) ... สมเด็จพระรามาธิบดีผู้เป็นพระราชกุมารเสวยราชย์สมบัติทรงพระนาม พระบรมไตรโลกนาถ ยกวังทำเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ การวางผังยังคงยึดแบบอยุธยาตอนต้น แต่เจดีย์ประธานของวัดเปลี่ยนเป็นเจดีย์ทรงระฆัง 3 องค์วางเรียงกันเป็นแนวยาว และมีระเบียงคดล้อมรอบ เจดีย์ประธานนี้สร้างในปี พ.ศ. 2035 วิหารหลวงด้านหน้าซึ่งเป็นด้านตะวันออก และพระศรีสรรเพชญ์ พระประธานในพระวิหารสร้างในปี พ.ศ. 2041 และ 2042 ตามลำดับ ด้านตะวันตกของเจดีย์ประธานน่าจะเคยเป็นพระอุโบสถมาก่อน แต่คงจะมีการบูรณะเปลี่ยนแปลงการใช้สอยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จึงได้ย้ายพระอุโบสถไปก่อใหม่ในพื้นที่ส่วนหน้าด้านใต้ ในพื้นที่ส่วนหน้าด้านเหนือมี พระที่นั่งที่สำคัญองค์หนึ่งคือ พระที่นั่งจอมทอง สันนิษฐานว่าเป็นที่สำหรับเล่าเรียนพระไตรปิฎก สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โดยพระองค์จะเป็นผู้ปกครองพระไตรปิฎกเอง หรือมีพระเถระผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้บอก แล้วพระองค์เข้าร่วมฟังด้วยก็เป็นได้ทั้งสองอย่าง

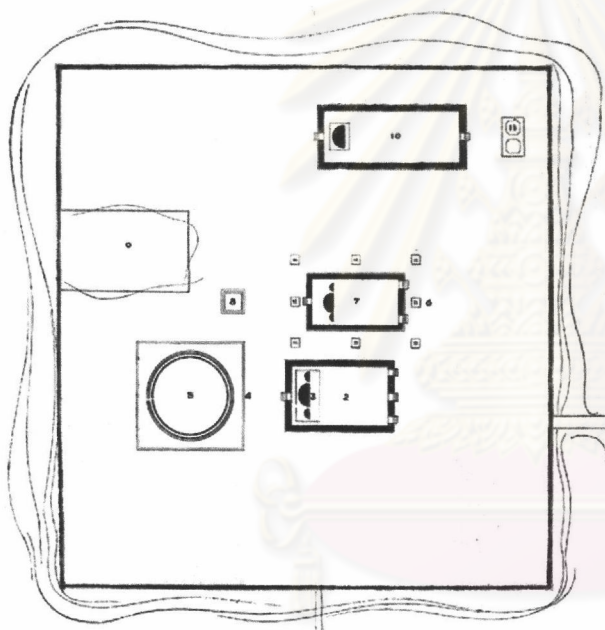
2.2.3.2 กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

เริ่มตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระราชาธิราชที่ 3 พ.ศ. 2031 จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ใน พ.ศ. 2171 สถาปัตยกรรมในยุคนี้ได้รับอิทธิพลของสุโขทัย มีการก่อสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดแทนการสร้างพุทธปรางค์ การวางผังวัดในสมัยนี้มีเพียงวัดพระศรีสรรเพชญ์วัดเดียวเท่านั้นที่มีการวางผังแบบอยุธยาตอนต้น วัดที่สร้างในสมัยหลังต่อมาจะมีขนาดเล็กกลง ไม่มีระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน

¹⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 13-15.
²⁰ กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 30.
²¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 12

รูปแบบของพระอุโบสถ และพระวิหารจะมีลักษณะคล้ายกับสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะที่เปลี่ยนไปคือ เสาทรงเรียวที่พาไลหายไป ตัวพระอุโบสถและพระวิหารมีขนาดเล็กลง ใช้ระบบเสาต้านข้างอยู่ในผนังอาคาร ไม่มีเสากลางใน มีการติดคันทวยเพื่อรับน้ำหนักหลังคาชายคาต้านข้าง ผนังยังคงจะเป็นช่องคล้ายลูกกรง แต่บางวัดก็จะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กที่ตอนกลางผนัง 1-3 ช่อง พระอุโบสถและพระวิหารมีขนาดใกล้เคียงกันมากขึ้น แสดงให้เห็นความสำคัญของพระอุโบสถที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้คงเนื่องมาจากการถือประเพณีที่ว่า ผู้ชายทุกคนควรจะต้องบวช²² เพื่อรับการศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นเหตุให้มีจำนวนพระสงฆ์เพิ่มขึ้นมากมายหลายเท่าตัว จึงต้องมีพระอุโบสถ และกุฏิสำหรับพระสงฆ์อยู่มากตามวัดโดยมาก

และเมื่อประเพณีการบวชเพื่อเรียนแพร่หลาย ผู้บวชจึงบวชแต่เพียงชั่วคราว โดยถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญ ต่างจากเดิมที่เมื่อผู้ใดบวชแล้วก็มักจะบวชไปจนตลอดชีวิต การเล่าเรียนจึงเจริญขึ้นตามวัด วัดจึงเป็นสถานที่ศึกษา และสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่จะต้องศึกษาคือ พระไตรปิฎก สมเด็จพระเอกาทศรถจึงได้ทรงสร้างพระไตรปิฎก และหอพระสังฆกรรมสำหรับเก็บพระไตรปิฎกขึ้น พร้อมกับการสร้างวัดวรเชษฐาราม ในปี พ.ศ. 2148

แผนผังที่ 2-6 วัดวรเชษฐาราม²³ สมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153) ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. 2148 ในที่ซึ่งเข้าใจว่าเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีบันทึกในการสร้างไว้ดังนี้²⁴ "...สร้างพระวรเชษฐาราม มหาวิหารอันรจนาพระพุทธิภูมิมาหาเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำเร็จกุฏิสถานปรการสมด้วยอริญญาลี แล้วก็สร้างพระไตรปิฎกธรรมจบบริบูรณ์ ทั้งพระบาฬีอรอดคฤกาคันถีวิวรรณ์ทั้งปวง จึงแต่งหอพระสังฆกรรมเสร็จ" ผังของวัดมีพระวิหารและพระเจดีย์ตั้งเรียงกันเป็นแนวแกนประธานของวัด พระอุโบสถขนาดย่อมกว่าพระวิหารเล็กน้อย ตั้งขนานอยู่ทางทิศเหนือ พระเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ก่ออิฐถือปูน พระวิหารมีประตูทางเข้าด้านหน้า 3 ทาง ด้านหลัง 1 ทาง มีช่องหน้าต่างขนาดเล็กต้านข้าง ด้านละ 1 ช่อง พระอุโบสถมีประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ทาง ด้านหลัง 1 ทาง

จะเห็นได้ว่าในช่วงปลายของสมัยอยุธยาตอนกลาง คือหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกู้เอกราชจากการเสียกรุงครั้งที่ 1 ได้แล้ว การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมก็เจริญขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะในแผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีเหตุการณ์สำคัญที่ควรกล่าวถึงดังนี้

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแต่เดิมนั้นเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ ต่อมาออกผนวชอยู่วัดระฆัง เป็นผู้รอบรู้พระไตรปิฎก จนได้เป็นพระราชอาคันตุกะตำแหน่งพระพิมลธรรม มีลูกศิษย์และคนนับถือมากมาย ต่อมาได้ลาผนวชเป็นพระเจ้า

²² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, หน้า 23.

²³ กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 105.

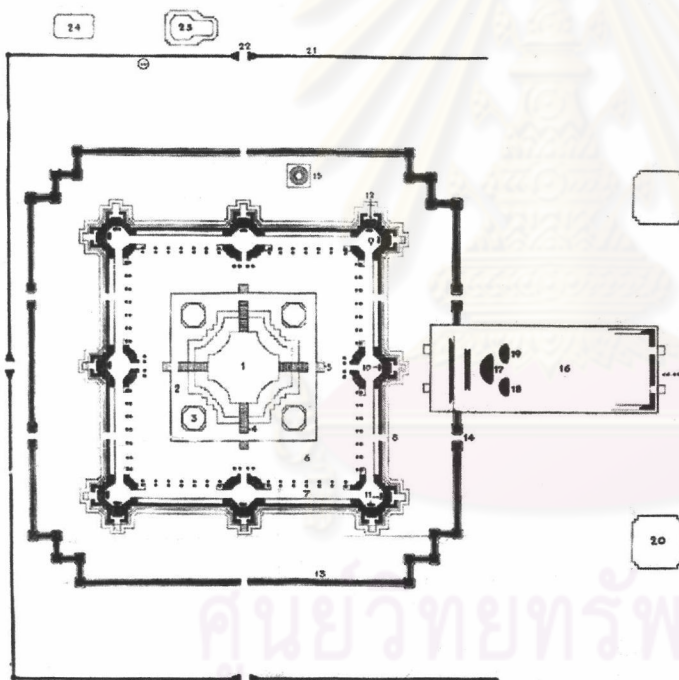
²⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 315

แผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 2153 และได้เสด็จลงพระที่นั่งจอมทองสามหลัง²⁵ บอกราชบัณฑิตยสภาสามเถรทุกวัน มีภิกษุและสามเณรจากอารามต่าง ๆ ไปเรียนเป็นจำนวนมาก

ในรัชกาลนี้มีพระสงฆ์ที่ออกไปเรียนที่ลังกาคลับมา ได้ทูลพระเจ้าทรงธรรมว่าทางลังกาได้ยืนยันว่ามีรอยพระพุทธรูปอยู่บนเขาสวรรณบรรพตในประเทศสยาม เมื่อทรงทราบเช่นนั้น พระเจ้าทรงธรรมก็ได้ให้หัวเมืองต่างๆ ออกสืบเสาะหาจน พ.ศ. 2167 พราหมณ์ไปพบเข้าที่สระบุรี เมืองสระบุรีจึงกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรแล้วทรงมีพระราชศรัทธาอุทิศที่ดินโดยรอบออกไปโยชน์หนึ่ง แล้วสถาปนามณฑปครอบรอยพระพุทธรูป พร้อมทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และเสนาสนะกุฏิ ตั้งมีบันทึกลงไว้ในพระราชพงศาวดารดังนี้²⁶

“... สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทิศถวายนาสนธน์เป็นบริเวณออกไปโยชน์หนึ่งโดยรวมแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ช่างจัดการสถาปนาเป็นมณฑปสวมพระพุทธรูป แล้วสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ ตึกกว้าง กุฏิสงฆ์ เป็นอันมากประการ...”

นับเป็นครั้งแรกที่มีการบันทึกถึงการสร้างศาลาการเปรียญ ก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏว่ามีกรกล่าวถึงการสร้างศาลาการเปรียญขึ้นที่วัดใด

แผนผังที่ 2-7 วัดไชยวัฒนาราม²⁷ สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172 - 2199) มีบันทึกในการสร้างไว้ดังนี้²⁸ “ศักราช 992 ปีวอกศก (พ.ศ. 2173)... และที่บ้านพระพันปีหลวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงสอป และมูมระเบียงนั้น กระทำเป็นทรงเมรุทิพเมรุราย อันรจนา และกอบพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และสร้างกุฏิถวายพระสงฆ์เป็นอันมากเสร็จแล้วให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม”

มีการสร้างพระปรางค์ขนาดใหญ่ มีพระระเบียงล้อมรอบ บนพระระเบียงมีเมรุทิพ และเมรุมูมทั้งแปดด้าน พระอุโบสถอยู่ทางด้านตะวันออกของพระปรางค์ เป็นด้านหน้าของวัดตั้งอยู่บนฐานสูง ส่วนท้ายของพระอุโบสถสร้างทับกำแพงแก้ว ด้านหน้าเมืองซ้ายและขวาของพระอุโบสถเป็นเจดีย์มูมไม้สิบสองคู่หนึ่ง

2.2.3.3 กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

เริ่มตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 มาจนถึงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ จนเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ในสมัยนี้คตินิยมในการวางผังวัดเริ่มมีวิวัฒนาการไปอีกแบบหนึ่ง โดยละทิ้งแบบแผนเดิม ให้พระ

²⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 329

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331

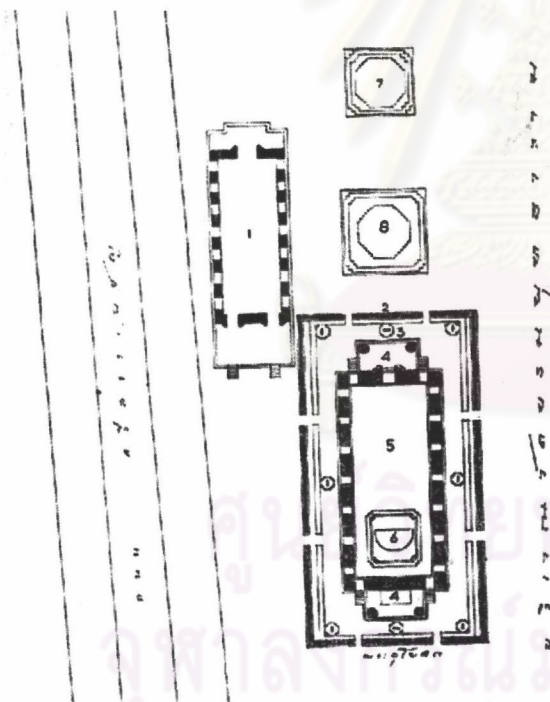
²⁷ กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 54.

²⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 340-341

อุโบสถมีความสำคัญมากขึ้น และมีขนาดใหญ่ขึ้น การสร้างพระเจดีย์หลังพระวิหารหมดความสำคัญลงไป อาจเป็นเพราะไม่มีพระบรมสารีริกธาตุจะประดิษฐาน จึงหันกลับมาสร้างเจดีย์ไว้ทางด้านหน้าของพระอุโบสถแทน เช่น สร้างพุทธเจดีย์ไว้ด้านหน้าซ้ายและขวา หรือเรียงกันสององค์ บรรจ้อัฐิของเจ้านาย หรืออัฐิของบิดามารดา เพื่อแสดงความกตัญญู²⁹ เจดีย์ขนาดกลางและเล็กที่ได้เริ่มมีขึ้นในสมัยนี้ ได้แก่ เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งพัฒนาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง และเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งเริ่มมีในช่วงปลายของยุคนี้

วัดบางแห่งอาจมีวิหารหลายหลัง เช่น วิหารพระนั่ง วิหารพระยืน หรือวิหารพระนอน การจัดผังโบสถ์วิหาร อาจจะต้องอยู่เคียงคู่กัน หรืออยู่ที่ใดก็ได้ตามความเหมาะสม หรือไม่มีวิหารเลย แต่สร้างศาลาการเปรียญแทน

พระอุโบสถ และพระวิหารในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ นิยมสร้างแนวฐานอ่อนโค้งแบบท้องสำเภา และเริ่มมีการเจาะหน้าต่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่มีความถี่มากขึ้น มีการตกแต่งซุ้มประตูและหน้าต่างเป็นยอดมณฑป หรือไม่ก็เป็นซุ้มบันแถลง คันทวยที่ผนังรับหลังคาชายคาเริ่มมีขนาดเล็กลง เสากายในอาคารได้มีการนำกลับมาใช้อีก แต่เปลี่ยนจากเสากลมหรือเสาแปดเหลี่ยมเป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง นอกจากนั้นในสมัยนี้ ยังมีอาคารประเภทพระตำหนัก เป็นอาคารทรงตึกสองชั้น ชั้นล่างเจาะหน้าต่างเป็นรูปโค้งแหลมซึ่งนิยมมากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และชั้นบนเจาะหน้าต่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น พระที่นั่งตึกวัดกุฎีดาว ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

แผนผังที่ 2-8 วัดบรมพุทธาราม³⁰ สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246) หลังจากทรงปราบดาภิเษกแล้ว มีบันทึกในการสร้างไว้ดังนี้³¹ “ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริว่า บ้านป่าตองเป็นที่ศิริราชมหามงคลสถาน ควรอาตมจักสถาปนาเป็นพระอาราม จึงดำรัสสั่งให้สถาปนาสร้างกำแพงแก้ว พระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ เสนาภูมิจัดสร้างให้ ทมิ่นจันทราชช่างเคลือบ ให้เคลือบกระเบื้องสีเหลืองมุงหลังคาพระอุโบสถ วิหาร การเปรียญ จึงถวายพระอารามชื่อวัดบรมพุทธาราม”

แผนผัง มีพระอุโบสถเป็นประธานของวัด ตั้งหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีประตูด้านหน้า 3 ประตู มีซุ้มประตูเป็นรูปพระจุฬามณีบนบันไดประตูกลาง ด้านหลังมี 2 ประตู ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างด้านละ 7 ช่อง ด้านหน้าของพระอุโบสถมีเจดีย์ขนาดกลางอยู่ 2 องค์ เหลือเพียงซากฐาน องค์หนึ่งคงเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง อีกองค์หนึ่งเป็นทรงปราสาท เรียงต่อกันไปทางทิศเหนือ พระวิหารตั้งอยู่ทางด้านหน้า เยื้องไปทางตะวันตกของพระอุโบสถ วางแนวอาคารขนานกัน ด้านหน้ามีประตูใหญ่ 1 ประตู ด้านหลังมีประตู 2 ประตู ด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ 7 ช่อง

ในด้านการพระศาสนา รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช³² พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ทรงศึกษาพระไตรปิฎก และทรงมีพระราชปณิธานใฝ่ปัญหาธรรมกับพระเถระบ่อย ๆ และทรงพระราชทานพระบรม

²⁹ สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2529), หน้า 142.

³⁰ กรมศิลปากร, พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หน้า 64.

³¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 412.

³² สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย หน้า 42.

ราชูปถัมภ์แต่พระภิกษุสามเณรเป็นอันมาก จนทำให้ราษฎรที่ต้องการหลบเลี่ยงราชการพากันเข้าบวชกันมาก เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงโปรดให้มีการประชุมสอบความรู้พระภิกษุสามเณร ถ้าผลสอบปรากฏว่าภิกษุสามเณรที่หลบเลี่ยงราชการไปบวช เป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาก็ให้บวชอยู่ต่อไป ส่วนผู้ที่ไม่มีความรู้ทางศาสนาก็บังคับให้สึก และได้ทรงโปรดให้คณะสงฆ์จัดดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างจริงจัง โดยการกำหนดหลักสูตร เวลาเรียน การประเมินผล และกำหนดฐานะของผู้สอบไล่ได้ไว้ โดยแบ่งออกเป็น สามชั้นคือ บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก

จากความสำคัญของการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งพัฒนาจากอดีตมาเป็นลำดับ วัดที่มีการสร้างและบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารในระยะหลังนี้จึงมีการสร้างศาลาการเปรียญควบคู่ไปกับการสร้างพระอุโบสถ และพระวิหาร ในแทบจะทุกวัดนอกเหนือจากที่กล่าวไว้แล้วได้แก่ วัดพระยาแมน (พ.ศ.2235) ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา³³ และวัดป่าโมก (พ.ศ. 2275) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ³⁴

2.2.4 สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310-2325)

สมเด็จพระบรมราชาที่ 4 หรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มิได้ทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ แต่ได้ทรงบูรณะพระอารามต่างๆ โดยรอบพระราชวัง และยังทรงมีพระราชศรัทธาจ้างข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนสร้างพระอุโบสถวิหารและเสนาถุฎีหลายพระอารามมากกว่าสองร้อยหลัง³⁵

แผนผังที่ 2-9 วัดหงษ์รัตนาราม ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีบันทึกไว้ในประกาศรัชกาลที่ 4 ว่า³⁶ “... แล้วสร้างพระอุโบสถใหญ่ลงตรงหน้าพระอุโบสถเก่า แล้วสร้างโรงธรรมหันหน้าเข้าหาพระอุโบสถใหม่ สันฐานใหญ่เท่ากันทั้งสองหลัง” พระอุโบสถขนาดใหญ่ตั้งเป็นประธานของวัด โดยมีพระวิหารตั้งขวางอยู่ด้านหลัง ภายในพระวิหารมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่หลายองค์ ทั้งพระอุโบสถและพระวิหารหันหน้าไปทางคลองบางกอกใหญ่เช่นเดียวกัน ที่ริมคลองบางกอกใหญ่หน้าวัดสันนิษฐานว่าคงจะมีโรงธรรมขนาดใหญ่เช่นกัน โรงธรรมนี้คงจะมีการใช้ทำบุญทั่วไปด้วย และใช้เรียนพระไตรปิฎกด้วย เนื่องจากพระวิหารคับแคบและคงจะเต็มไปด้วยพระพุทธรูปใช้ทำบุญไม่สะดวก

วัดสมัยนี้ส่วนใหญ่จะสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่มีลักษณะพิเศษ คือ ที่ตรงกลางของหน้าบันของพระอุโบสถ จะทำเป็นรูปหน้าต่างเรือนไทย 2 ช่อง พระอุโบสถในสมัยนี้มีขนาดใหญ่ และเป็นประธานของวัด ส่วนพระวิหารมักแปลงจากพระอุโบสถเดิมของวัดซึ่งมีขนาดเล็กกว่า พระอุโบสถนอกจากใช้ทำสังฆกรรมแล้วยังใช้ใน

³³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า 415

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 452

³⁵ กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระเจ้าตากสิน) จุลศักราช 1128-1144 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479) หน้า 39.

³⁶ สวัสดิ์ พัฒน์เกิดผล, ประวัติวัดทองโอบาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วัดหงษ์รัตนาราม หน้า 75.

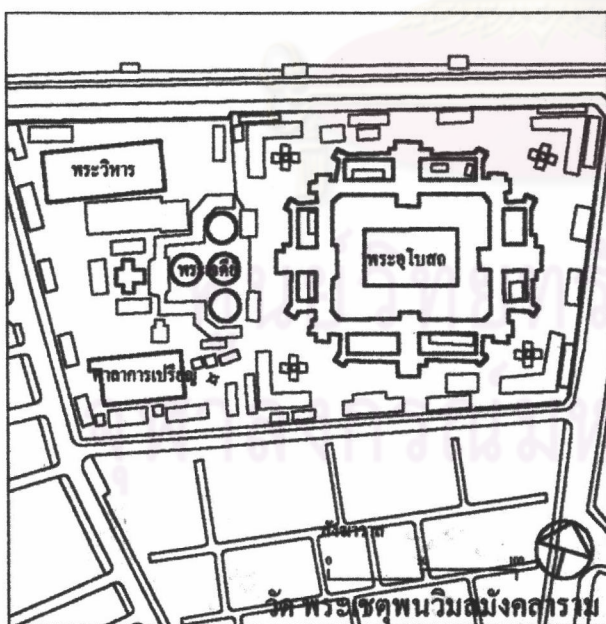
การทำบุญสำคัญๆ ด้วย ศาลาการเปรียญในสมัยนี้มีการสร้างให้มีขนาดใหญ่เพื่อรองรับกิจกรรม การเล่าเรียนของ พระสงฆ์ การทำบุญ และการฟังเทศน์ ฟังธรรม บางที่เรียกว่า “โรงธรรม”

การพระศาสนาในสมัยนี้เป็นยุคแห่งการฟื้นฟู สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงโปรดฯ ให้มีการ ประชุมพระเถรานุเถระที่มีอยู่ทั่วราชอาณาจักรเพื่อตั้งสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ พระภูษานุกรมใหญ่่น้อยตาม ลำดับ เป็นสิ่งสมณทูลให้อยู่ในพระอารามต่างๆ ในกรุงธนบุรี บังคับบัญชาและสั่งสอนบอกกล่าวฝ่ายคันถธุระและวิ ปัสนาคะแก่พระสงฆ์สามเณรทั้งปวง ให้ปฏิบัติในเจตูปาริสุทธิศีลบริบูรณ์เหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า ทรงบำรุงเล่าเรียน พระไตรปิฎกโดยพระราชทานจตุปัจจัยและจีวรเนื้อละเอียดแก่พระสงฆ์ ที่บอกพระไตรปิฎกได้มาก และทรงชำระ พระอรรถาธิบายให้พระสงฆ์ที่ประพจน์นอกธรรมวินัยออกมาสารภาพผิดแล้วสึกออกเสีย³⁷

2.2.5 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

2.2.5.1 สมัยรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2325 - 2367)

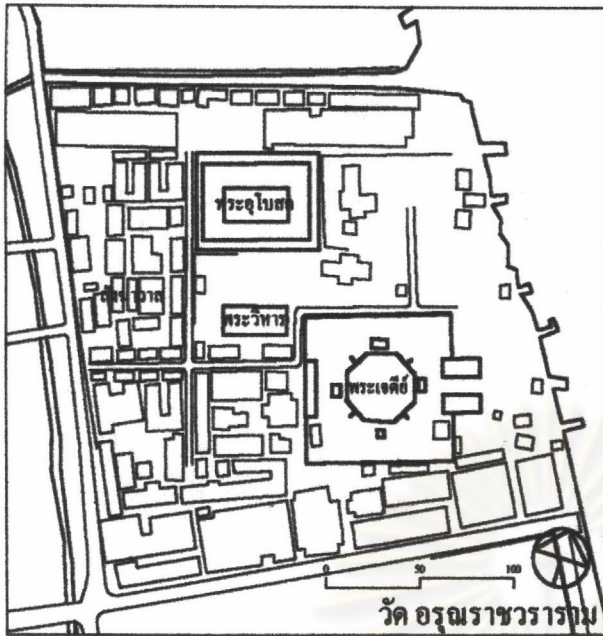
วัดที่สร้างในสมัยนี้ มีพระอุโบสถ หรือพระวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญขนาดใหญ่เป็นประธาน ของวัด เน้นความสำคัญของอาคารประธานด้วยการทำระเบียงคดล้อมรอบ เหมือนอย่างถั่มพระปรางค์ในสมัย ออยุธยา พระเจดีย์ในสมัยนี้มักจะสร้างขนาดเล็กเป็นเจดีย์ราย บางทีก็ทำเป็นพระปรางค์แบบรัตนโกสินทร์ พระวิหาร ส่วนใหญ่จะมีความสำคัญรองลงมาจากพระอุโบสถ ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญ ๆ ที่ชะลอมมาจากหัวเมือง ทางเหนือ ในยุคนั้นจึงมีวิหารขนาดต่างๆ เรียกชื่อต่างกันไป เช่นวิหารพระพุทธไสยาสน์ วิหารทิศ วิหารกลบ เป็นต้น ศาลาการเปรียญในสมัยนี้ยังคงสร้างด้วยไม้ และมีขนาดใหญ่เหมือนสมัยกรุงธนบุรี เช่นที่วัดมหาธาตุฯ และวัดพระเชตุพนฯ³⁸

แผนผังที่ 2-10 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัด โบราณที่รัชกาลที่ 1 ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม มีการเน้นความสำคัญของพระอุโบสถ โดยการสร้างพระ ระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถถึง 2 ชั้น มีวิหารทิศตั้งอยู่คาบ ระหว่างพระระเบียงทั้งสองชั้น และสร้างพระเจดีย์ศรีสรรเพช ดาญาณตรงด้านหลังในแนวแกนเดียวกับพระอุโบสถ ส่วน พระอุโบสถเดิมนั้นปัจจุบันถูกแปลงเป็นศาลาการเปรียญ

³⁷ กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (พระเจ้าตากสิน) จุลศักราช 1128-1144, หน้า 39, 40, 68.

³⁸ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525) หน้า 246, 250.

แผนผังที่ 2-11 วัดอรุณราชวราราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ทรงบูรณะมาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ โปรดให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหารขึ้นใหม่ นอกจากนี้ยังมีพระราชดำริให้เสริมส่วนพระปรารค์เดิมใหญ่ขึ้น เพื่อเป็นพระธาตุสำหรับพระนคร แต่ทำได้เพียงฐานรากเท่านั้นก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน ส่วนพุทธาวาสที่สร้างในสมัยนี้มีพระอุโบสถเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยระเบียงคด มีวิหารทิศที่กลางระเบียงคดทั้ง 4 ด้าน พระวิหารตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ ขนานกับพระอุโบสถ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกัน

การพระศาสนาในสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงให้นำคัมภีร์พระไตรปิฎกที่รวบรวมไว้ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี มาชำระโดยโปรดให้ประชุมพระเถระผู้ใหญ่ และพระเปรียญ จัดการทำสังคายนาที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ หรือวัดมหาธาตุฯ ในปัจจุบัน เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ขึ้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดให้สร้างขึ้นอีกฉบับหนึ่งเรียกฉบับรดน้ำแดง และทรงโปรดให้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนพระปริยัติธรรม จากเดิมแบ่งเป็น บาเรียน 3 ชั้น แบ่งใหม่เป็น 9 ประโยค ต้องสอบได้ 3 ประโยคก่อนจึงจะได้เป็นเปรียญ^{๓๙}

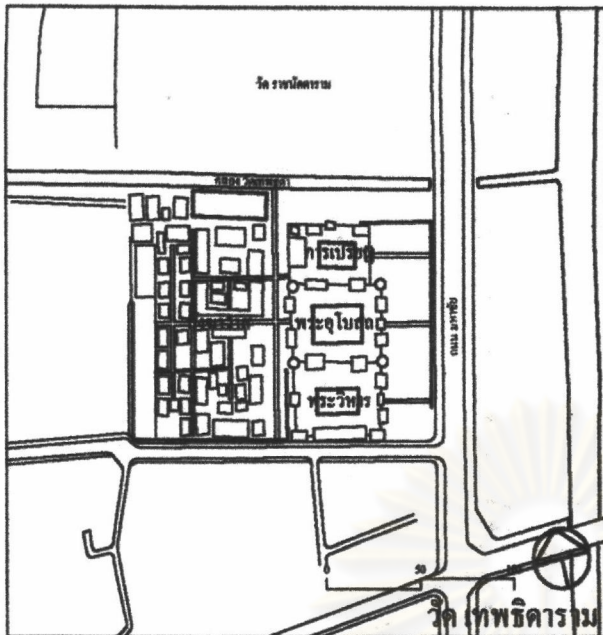
2.2.5.2 สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367 - 2394)

ผังของวัดสมัยนี้มีแบบแผนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือมีพระอุโบสถเป็นประธาน มีขนาดใหญ่ และตั้งอยู่ตรงกลางของส่วนพุทธาวาส พระวิหาร และศาลาการเปรียญ มีขนาด และรูปแบบสถาปัตยกรรมคล้ายกันตั้งอยู่ทั้งสองข้างของพระอุโบสถอย่างสมดุลย์ แต่เน้นให้พระวิหารมีความสำคัญกว่าด้วยองค์ประกอบปลีกย่อย ถ้าเป็นวัดที่พระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนางสร้าง มักจะมีแต่พระอุโบสถ พระวิหารและพระเจดีย์เท่านั้นในเขตพุทธาวาส ส่วนศาลาการเปรียญนั้นมักจะแยกออกไปตั้งด้านหน้าวัดเฉียงไปด้านใดด้านหนึ่ง

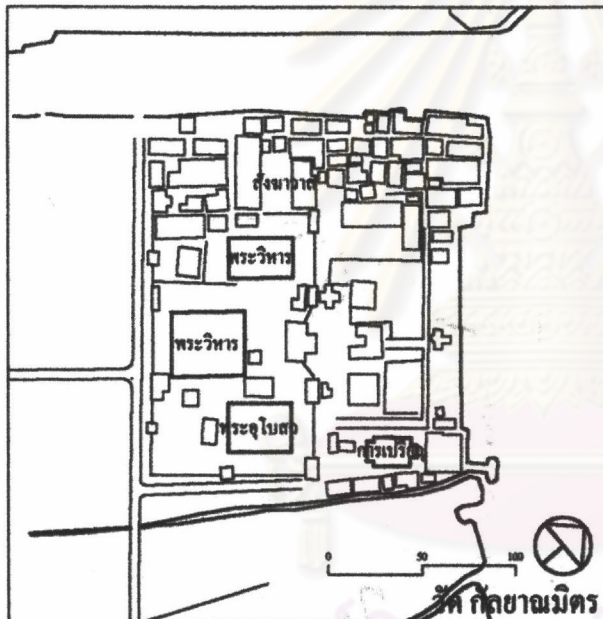
ในสมัยนี้ มักจะล้อม พระอุโบสถ พระวิหาร หรือศาลาการเปรียญ ด้วย กำแพงแก้วที่มีศาลาประกอบอยู่ด้วย แทนระเบียงคดแบบในสมัย รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 อาจเป็นเพราะ ศาลามีลักษณะเป็นห้องกว้างกว่าระเบียงคด สามารถใช้สอยได้สะดวก และหลากหลายกว่า และจะสร้างพระปรารค์ ขนาดเล็ก ไว้บนมุมกำแพงแก้ว ทั้ง 4 มุมรอบพระอุโบสถ หรือรอบเขตพุทธาวาส

สถาปัตยกรรมในสมัยนี้นอกจากแบบไทยประเพณีแล้ว ยังได้มีการคิดประดิษฐ์เพิ่มขึ้นอีกเป็นแบบจีนผสมไทย เรียกว่า แบบพระราชนิยม คือหน้าบันจะโอบนูนเต็ม เรียกว่า กระเทเซ่ ไม่มี ซ่อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ บัวหัวเสา และคันทวย เนื่องจากองค์ประกอบดังกล่าวส่วนใหญ่ทำด้วยไม้ ไม้คงทน ผุพังเร็ว

^{๓๙} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย หน้า 68.

แผนผังที่ 2-12 วัดเทพธิดาราม เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นแบบพระราชนิยมทั้งวัด พระอุโบสถมีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลาง ศาลาการเปรียญและพระวิหารตั้งอยู่ 2 ข้าง มีขนาดและรูปร่างเหมือนกัน ตั้งเรียงในระนาบเดียวกัน แต่เน้นความสำคัญของพระอุโบสถและพระวิหาร โดยใช้กำแพงแก้วล้อมรอบอาคารแต่ละหลัง และมีศาลารายตั้งค่อมอยู่บนกำแพงแก้วด้วย เฉพาะพระอุโบสถมีพระปรารค์ตั้งอยู่ที่มุมบนกำแพงแก้วทั้งสี่มุม ส่วนศาลาการเปรียญลดความสำคัญโดยร่นแนวกำแพงแก้วด้านหน้าและด้านหลังเข้ามา

แผนผังที่ 2-13 วัดกัลยาณมิตร เจ้าพระยาอภัยภูธรได้อุทิศที่บ้นกับซื้อที่ดินเพิ่มเติม สร้างขึ้นถวายเป็นพระอารามหลวง ผังของวัดมีวิหารใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานของผังวัด พระอุโบสถและพระวิหารล้วนตั้งอยู่เยื้องไปทางข้างหน้า ขนานกับพระวิหารหันหน้าไป ทางแม่น้ำเจ้าพระยา มีกำแพงแก้วล้อมรอบ แสดงเขตพุทธาวาสทั้งหมด ศาลาการเปรียญตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านหน้าพระอุโบสถตั้งเยื้องไปทางใต้เล็กน้อย คงเพื่อไม่ให้บังพระอุโบสถ โดยด้านข้างของศาลาการเปรียญจะเป็นลานโล่งหน้าวัด มีเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหน้า เพื่อเน้นแกนประธานให้เด่นชัดขึ้น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ทรงปฏิสังขรณ์และทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ปฏิสังขรณ์พระอารามในสมัยนั้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังทรงบำรุงการศึกษาพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณร ทรงจ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณรทุกพระอารามหลวง ในพระบรมมหาราชวังก็ทรงสร้างเก๋งขึ้นเพื่อให้ภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมต่อมาเมื่อมีผู้เรียนมากขึ้น ก็โปรดให้ย้ายไปเรียนที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท⁴⁰

ส่วนในการพระไตรปิฎกนั้น โปรดให้มีการชำระพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง โดยได้ทรงส่งสมณทูตไปยังประเทศเพื่อนบ้านเพื่อขอยืมคัมภีร์ และพระไตรปิฎกมาเปรียบเทียบกับฉบับที่มีอยู่แล้ว และได้โปรดให้มีการสร้าง

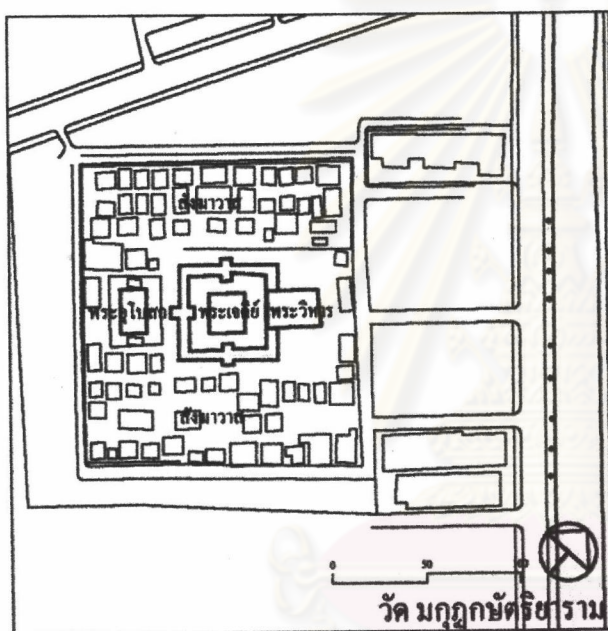
⁴⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษาภาคปริยัติบัณฑิตยสถานแห่งประเทศสยาม (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์แห่งสง, 2440) หน้า 6.

พระไตรปิฎกขึ้นใหม่ด้วยฝีมือประณีตอีก 5 ฉบับ ได้แก่ ฉบับรดน้ำเอกร รดน้ำโท ฉบับทองน้อย ฉบับชูปย่อ และฉบับอักษรรามัญ

2.2.5.3 ส่วนรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394 - 2411)

วัดที่สร้างโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักสร้างผังคล้ายคลึงกับในสมัยอยุธยา คือ มีพระเจดีย์ทรงระฆัง ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานของวัด โดยมีระเบียงคดล้อมรอบ มีพระวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าในแนวเดียวกัน พระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหลังในแนวแกนเช่นกันแต่มีขนาดย่อมกว่า

พระองค์คงจะทรงมุ่งให้ใช้พระวิหารในการทำบุญบำเพ็ญกุศลเหมือนอย่างในสมัยอยุธยาและสุโขทัย จะสังเกตได้ก็อย่างหนึ่งว่าไม่ปรากฏศาลาการเปรียญในผังวัดในสมัยนี้ จะมีก็แต่การสร้างหรือซ่อมศาลาการเปรียญในวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ซึ่งเคยมีอยู่แต่เดิม

แผนผังที่ 2-14 วัดมกุฎกษัตริยาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการให้สร้างขึ้นคู่กับวัดโสมนัสวิหาร แผนผังกำหนดให้พระสถูปเจดีย์เป็นประธานของวัด เน้นโดยสร้างระเบียงคดล้อมรอบ มีพระวิหารตั้งอยู่กึ่งกลางระเบียงคดตรงด้านหน้าพระสถูปเจดีย์ และมีพระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหลัง วางในแนวตั้งฉากกับพระวิหาร และแกนประธานของวัด พระวิหารมีขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถมาก การที่พระอุโบสถมีขนาดเล็กและหลบไปอยู่ด้านหลัง คงจะมุ่งเพื่อทำสังฆกรรมแต่เพียงอย่างเดียว

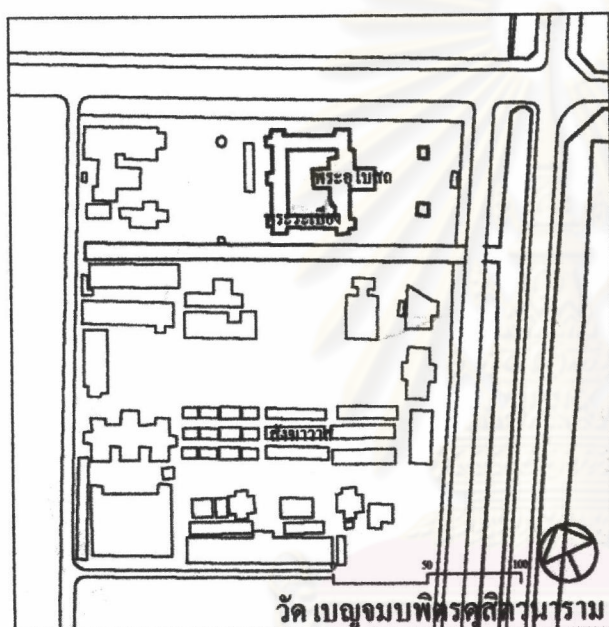
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่ในสมณเพศถึง 27 พรรษา ก่อนที่จะเสวยราชย์สมบัติ ในช่วงนั้นพระองค์ทรงศึกษาพระธรรมจนรอบรู้และได้ทอดไปยังโบราณสถานต่าง ๆ ทั้งในสุโขทัย อยุธยา และลพบุรี ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีความรอบรู้เป็นอย่างดี ในเรื่องรูปแบบของวัดในอดีต และเรื่องพระไตรปิฎกธรรม นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดคณะธรรมยุติกขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนในรัชสมัยของพระองค์เองโปรดให้ซ่อมสร้างพระไตรปิฎกฉบับที่ขาดหายและสร้างพระไตรปิฎกขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่งชื่อว่า ฉบับล่องชาด

2.2.5.4 สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411 - 2453)

วัดที่สร้างในสมัยนี้ ผังของวัดแต่ละวัดมีลักษณะแตกต่างกันไม่มีระเบียบแบบแผนแน่นอนเหมือนในอดีต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระอารามไว้หลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองต่างๆ รูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงนี้มีทั้งแบบที่พัฒนาต่างจากสมัยรัชกาลที่ 4 และที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาผสม เนื่องจากพระองค์ทรงเปิดรับอารยธรรมตะวันตก เพื่อพัฒนาบ้านเมืองให้ก้าวหน้าทันอารยประเทศ อย่างไรก็ดี

ในสมัยที่พระอุโบสถก็ยังเป็นประธานของวัดอยู่ ส่วนศาลาการเปรียญนั้นมักสร้างเป็นศาลาไม้ ส่วนใหญ่จะสร้างหรือซ่อมแซมในตำแหน่งที่มีของเดิมอยู่แล้ว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงมีพระราชประสงค์ให้คนไทยทุกคนได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยตามแบบที่ถูกต้อง จึงโปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด การตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดนั้นมีเหตุผล 2 ประการ คือ ประการแรก การส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนอยู่ในสำนักพระภิกษุตามพระอารามเป็นประเพณีบ้านเมืองมีมาแต่โบราณ โรงเรียนสำหรับราษฎรจึงเสมือนมีอยู่แล้วตามวัดทุกวัด ประการที่สองวัดมีที่ดินและศาลาอยู่แล้วสามารถอาศัยเป็นที่เรียนได้ ทั้งที่ตั้งก็เหมาะสมอยู่ในที่ชุมชนทั่วทุกหนทุกแห่งสามารถจัดตั้งโรงเรียนได้แพร่หลายโดยไม่ต้องใช้งบประมาณของหลวงมาก โดยได้เริ่มจัดตั้งเป็นแห่งแรกที่ วัดมหารณพาราม ประมาณปี พ.ศ.2428³⁹

แผนผังที่ 2-15 วัดเบญจมบพิตรชุติวาราม ผังของวัดมีความพิเศษ ไม่ยึดติดกับแบบแผนและคติความเชื่อในการสร้างผังวัดในอดีต มีพระอุโบสถเป็นประธานของผัง มีระเบียงคดโค้งมาชนที่ตรงกลางพระอุโบสถ ทำให้ผังของพระอุโบสถเป็นอาคารแบบจตุรมุข รูปแบบนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อพระอุโบสถที่สร้างใหม่ในสมัยปัจจุบัน ส่วนระเบียงคดก็ล้อมรอบลานโล่งตรงกลางแทนที่จะเป็นปูชนียสถานสำคัญเหมือนในอดีต

ในด้านการศึกษาพระสงฆ์ พระองค์โปรดให้ปฏิสังขรณ์ศาลาเรียนหนังสือของเดิมที่วัดมหาธาตุขึ้น 6 หลัง จัดเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วให้ย้ายการบอกหนังสือพระภิกษุสามเณรในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยที่เล่าเรียนในที่แคบไม่พอกันไปตั้งที่วัดมหาธาตุโปรดให้เรียกนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย เมื่อปีพ.ศ. 2432 ต่อมาถึง พ.ศ. 2439 ได้พระราชทานนามใหม่ว่า มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูง และในพ.ศ.2436 ก็โปรดให้เปิดขึ้นอีกแห่งที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย นอกจากนี้ยังโปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยขึ้นครั้งแรกเพื่อเป็นหนังสือให้ประชาชนทั่วไปและพระสงฆ์ได้ศึกษา

2.2.5.5 สมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453 - 2468)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า พระอารามต่างๆ นั้นได้สร้างขึ้นมากมายแล้วในรัชกาลก่อนๆ ที่มีอยู่ก็เหลือกำลังที่จะบูรณะ ดังนั้นพระองค์จึงทรงหันมาทำนุบำรุงทางด้านการศึกษาให้กับประชาชนมากขึ้น โดยสร้างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงซึ่งภายหลังเป็นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และได้ทรงบูรณะวัดอีก

³⁹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษาภาคปริยัติฉบับแห่งประเทศสยาม, หน้า 14-15

หลายวัด เช่นสร้างวัดราชาธิวาสต่อจากรัชสมัยรัชกาลที่ 5 และสร้างพระอุโบสถใหม่และพระอุโบสถเก่าที่วัดพระปฐมเจดีย์

ในสมัยนี้ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการสอบพระปริยัติธรรมจากสอบด้วยการเปล่งปากเปล่ามาใช้วิธีเขียนแทนทุกประโยคและกำหนดให้มีการสอบเป็นประจำทุกปี

2.2.5.6 สมัยรัชกาลที่ 7 และ สมัยรัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2468 - 2489)

ในสมัยนี้มีแต่เพียงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ ไม่มีการสร้างพระอารามใหม่ จนในปีพ.ศ.2484 คณะรัฐบาลที่มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้น ที่บางเขน และในปีเดียวกันรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เมื่อประกาศใช้แล้วคณะสงฆ์ก็ได้ออกกระเบียบบงค์การศึกษาว่าด้วยการจัดการศึกษาขึ้น เมื่อก่อนการศึกษาทั้งด้านบาลีและนักธรรมไม่ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียน เพียงแต่จัดสอนกันตามวัด หรือในพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้ถือว่าพระเถระเมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ต้องเล่าเรียนธรรมวินัย เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติและสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาต่อไป ดังนั้นทุกวัดจึงเป็นโรงเรียนไปด้วย⁴⁰ การที่มีประกาศจัดตั้งสำนักศึกษาขึ้นนี้เป็นมูลเหตุให้มีการสร้างโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมในเวลาต่อมา

2.2.5.7 สมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489 - ปัจจุบัน)

ในสมัยนี้ได้มีการสร้างพระอารามหลวงในประเทศไทยอีก 2 วัด คือ วัดวชิรธรรมสาธิต และวัดพระรามเก้ากาญจนาภิเษก รูปแบบของวัดในสมัยนี้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนมาก ทั้งวัสดุก่อสร้าง รูปแบบสถาปัตยกรรม และการวางผังวัด ในด้านการศึกษา การปริยัติธรรมในยุคนี้เจริญขึ้นอย่างมาก มีการตั้งสำนักธรรมและบาลีขึ้นทั่วประเทศหลายแห่ง และวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ที่ตั้งขึ้นตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 การเรียนเพิ่งจะเปิดให้มีการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยขึ้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ โดยมหามกุฏราชวิทยาลัยเปิดสอนเมื่อปี พ.ศ. 2489 และมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยเปิดสอนในปีถัดมา

จะเห็นว่าศาลาการเปรียญในสมัยนี้ ถูกลดบทบาทในการเป็นสถานที่เรียนและสอนพระปริยัติธรรมลง เนื่องจากการสร้างโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมขึ้นมาทำหน้าที่นั้นโดยตรง ศาลาการเปรียญในปัจจุบันจึงเปลี่ยนหน้าที่เป็นศาลาสำหรับทำบุญบำเพ็ญกุศลทั่วไป และฟังเทศน์ฟังธรรมในวันธรรมสวนะ และอาจจะใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้อีกตามแต่ผู้ปกครองวัดจะเห็นสมควร จะจัดว่าเป็นอาคารเอนกประสงค์ หรืออาคารหอประชุมก็ได้

2.3 มูลเหตุแห่งการสร้าง และวิวัฒนาการของศาลาการเปรียญ

2.3.1 มูลเหตุแห่งการสร้างศาลาการเปรียญ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมา อันเนื่องมาจากประเพณีการบวชโดยมุ่งหวังประโยชน์ทางการศึกษาที่เริ่มมีมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำให้มีผู้บวชมาก มีผู้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมาก จึงได้มีการสร้างอาคารถาวรขึ้นเพื่อใช้สำหรับการนี้โดยเฉพาะเรียกว่า “การเปรียญ” เป็น

⁴⁰ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย หน้า 125.

ไม่ได้ว่าก่อนหน้าหรือในบางวัดคงจะทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมกันในศาลาภายในวัดหรือในพระวิหารตามแต่จะมีสถานที่สะดวก จนมาเมื่อเอกสารทางประวัติศาสตร์บันทึกเป็นครั้งแรกว่าได้มีการสร้างการเปรียญขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดพระพุทธรูปบาทสระบุรี ใน พ.ศ.2167 รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม รัชกาลที่ 24 แห่งกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นความสำคัญว่า การศึกษาพระธรรมของพระสงฆ์เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พระพุทธรูปศาสนา มีอายุยาวนานสืบไป จะเห็นได้จากที่พระองค์ทรงสร้างพระที่นั่งจอมทองขึ้นภายในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์ เพื่อให้เป็นสถานที่เล่าเรียนของพระสงฆ์โดยเฉพาะ คงจะทรงเห็นประโยชน์ในด้านความสะดวกและความสำคัญดังกล่าว ดังนั้นการสร้างวัดในระยะเวลาต่อมาจึงมีการสร้างการเปรียญเป็นส่วนประกอบสำคัญอยู่ด้วยแทบทุกวัด

2.3.2 วิวัฒนาการของศาลาการเปรียญ

ในช่วงแรกที่พระพุทธรูปศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย สิ่งสำคัญภายในวัดคงมีแต่พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ อันเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธองค์อาจมีพระวิหารเป็นสถานที่สำหรับทำบุญและสักการบูชาพระบรมธาตุและอาจจะจะมีกุฏิสำหรับพระภิกษุผู้ดูแลสถานที่นั้น ในสมัยนี้พระภิกษุยังคงคงคงคั้งไปยังที่ต่างๆ เพื่อเผยแผร์พระพุทธรูปศาสนาไม่อยู่เป็นที่

สมัยสุโขทัย พระพุทธรูปศาสนาเจริญมากขึ้นมีผู้คนนับถือทำบุญมากขึ้น พระวิหารจึงมีขนาดใหญ่และมีความสำคัญมากขึ้น เริ่มมีการสร้างพระอุโบสถเพื่อกำหนดเขตวิสุมให้ชัดเจนขึ้น การเผยแผร์พระศาสนาในช่วงนี้เป็นการอบรมธรรมะเพื่อให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยใช้ที่ว่างกลางเมืองเป็นสถานที่แสดงธรรมทุกวันพระ

สมัยอยุธยาตอนต้น พระอุโบสถเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้นและมีความสำคัญมากขึ้น คงเป็นเพราะมีคนบวชมากขึ้นรวมทั้งชนชั้นสูงในสังคมด้วย การบวชจึงเป็นพิธีกรรมที่ได้รับความสำคัญมากขึ้นด้วย ส่วนพระวิหารนั้นยังใช้เป็นที่ทำบุญและฟังเทศน์ฟังธรรมเช่นเดิม ที่เพิ่มมาอีกอย่างหนึ่งในสมัยนี้ คือ ระเบียงคด ที่ล้อมรอบปรางค์ประธาน พระสงฆ์ที่มีเพิ่มขึ้นมากในสมัยนี้คงจะใช้เป็นที่เรียนพระปริยัติธรรมด้วยก็เป็นได้

สมัยอยุธยาตอนกลาง วัดในสมัยนี้มีขนาดเล็กกลอง อาจเป็นเพราะมีศึกสงครามในช่วงกลางของยุคนี้ พระอุโบสถและพระวิหารมีขนาดและความสำคัญเกือบเท่ากัน ระเบียงคดและพุทธปรางค์หายไปเปลี่ยนเป็นเจดีย์ทรงระฆังแทน การศึกษาพระธรรมของพระสงฆ์คงจะย้ายมาทำในพระวิหารหรือใช้ศาลาไม้ที่มีอยู่ภายในวัดเป็นที่เล่าเรียน การบวชในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะหวังเพื่อศึกษาเป็นหลัก การพระปริยัติธรรมจึงเจริญขึ้นอย่างมาก จนมีการสร้างศาลาการเปรียญขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพื่อเป็นสถานที่เรียนและสอนพระปริยัติธรรมโดยเฉพาะ

สมัยอยุธยาตอนปลาย พระอุโบสถมีขนาดและความสำคัญมากขึ้นกว่าพระวิหารมาก เจดีย์ประธานที่บรรจุพระบรมธาตุเริ่มมีการสร้างน้อยลงแต่นิยมสร้างเจดีย์ขนาดเล็กบรรจุอัฐิของนุพการีหรือผู้มีพระคุณแทน พระวิหารซึ่งแต่เดิมใช้เป็นที่ทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมและอาจจะใช้เป็นที่เรียนพระปริยัติธรรมด้วยเริ่มมีขนาดเล็กลง ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีการสร้างศาลาการเปรียญในแทบจะทุกวัดและคงจะนิยมทำบุญในพระอุโบสถมากกว่า

ในสมัยกรุงธนบุรี พระอุโบสถและการเปรียญมีขนาดใหญ่มากขึ้น พระวิหารเกิดจากการแปลงพระอุโบสถเดิมมีขนาดเล็กใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปไม่สามารถใช้ทำกิจกรรมใดๆ ได้ พระอุโบสถคงใช้เป็นที่ทำสังกรรมและทำบุญสำคัญ ๆ ส่วนศาลาการเปรียญคงใช้เป็นที่ทำบุญทั่วไปและฟังเทศน์ฟังธรรม ในบางแห่งจึงเรียกว่า "โรงธรรม"

รัชสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 พระอุโบสถยังคงเป็นประธานของวัดเช่นเดิม แต่มีระเบียงคดล้อมรอบเพื่อเน้นความสำคัญของอาคารประธาน พระวิหารส่วนใหญ่ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ขอลงมาจากทางเหนือ ศาลาการเปรียญยังคงเป็นศาลาไม้ มีการใช้สอยเช่นเดียวกับสมัยกรุงธนบุรีและระเบียงคดคงจะใช้เป็นที่ทำบุญเล็ก ๆ ไปด้วย

รัชสมัยรัชกาลที่ 3 พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะด้านการปริยัติธรรม ศาลาการเปรียญ เริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้น ในผังของส่วนพุทธวาสโดยเฉพาะในพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง ศาลาการเปรียญจะมีรูปแบบและขนาดใกล้เคียงกับพระวิหารมาก ระเบียงคดถูกเปลี่ยนเป็นกำแพงแก้วและมีศาลาที่ระเบียงสามารถใช้สอยได้สะดวกขึ้นเพราะมีความกว้างมากขึ้น

รัชสมัยรัชกาลที่ 4 ผังของวัดหันกลับไปเอาอย่างสมัยอยุธยา มีพระเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัด พระวิหารมีขนาดใหญ่ ด้านหน้าใช้ทำบุญทั่วไปและฟังเทศน์ฟังธรรม พระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหลังมีขนาดเล็กลงจะใช้ทำสังฆกรรมแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนการเล่าเรียนพระธรรมคงใช้ระเบียงคดหรือใช้ศาลาในหมู่กุฏิ

รัชสมัยรัชกาลที่ 5 ผังของวัดแต่ละวัดมีรูปแบบแตกต่างกันไม่มีแบบแผนตายตัว ศาลาการเปรียญในสมัยนี้เป็นศาลาไม้ที่พัฒนามาตั้งแต่อดีตและมีบทบาทมากขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรตามพระอารามหลวง ในช่วงแรกที่สถานที่เรียนไม่พร้อมศาลาการเปรียญคงใช้เป็นที่เล่าเรียนของราษฎรด้วย

รัชสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 8 ในสมัยนี้ส่วนใหญ่พัฒนาด้านการศึกษาโรงเรียนตามพระอารามเริ่มมีอาคารเรียนมากขึ้นและมีการพัฒนาในด้านวัสดุก่อสร้าง ศาลาการเปรียญแต่เดิมที่เป็นศาลาไม้และศาลาเครื่องก่อเริ่มมีการสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก

สมัยรัชกาลปัจจุบัน มีการสร้างโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมเพื่อการศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์สามเณร โดยเฉพาะ ศาลาการเปรียญในปัจจุบันจึงมีหน้าที่หลักในการใช้ทำบุญทั่วไปและฟังเทศน์ฟังธรรม นอกจากนี้อาจใช้รองรับกิจกรรมอื่น ๆ ได้ตามที่เห็นสมควร

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย